

בעזהש"ת

אגרת שנית

של

רב שרירא גאון

(תוספת לאגרת רב שרירא גאון)

בצירוף מבוא ביאורים והערות

מאת

הרב נתן דוד רבינוביץ

מלפנים ראש ישיבת אהבת תורה ירושלים, אב"ד ק"ק "אהבת תורה",

ברוקלין

ניו-יורק

תש"פ

בעזהשי"ת

אגרת שנית

של

רב שרירא גאון

(תוספת לאגרת רב שרירא גאון)

בצירוף מבוא ביאורים והערות

מאת

הרב נתן דוד רבינוביץ

מלפנים ראש ישיבת אהבת תורה ירושלים, אב"ד ק"ק "אהבת תורה",

ברוקלין

ניו-יורק

תש"פ

קונטרס זה במהדורה ממוספרת עותק מספר מחמש מאות

הנני להציב בשער ספרי ברכה מיוחדת מעומקא דליבאי להיקר באנשים, נועם המדות, ירא ושלם, הרב שמואל האך שליט"א, ולרעייתו, האשה החשובה, בעלת מדות תרומיות, מנשים באהל תבורך, מרת ברכה לאה תחי', אשר רבות חזקוני למען אוכל ללמוד בשלות הנפש ולהקדיש עתותי לתורה. אך טוב וחסד ירדפם כל ימי חייהם וירווי רוב נחת מכל בניהם ובנותיהם וצאצאיהם וצאצאי צאצאיהם, אכי"ר.

ספרי רב שרירא גאון שי"ל ע"י המחבר:
אגרת רש"ג [נ"ס עם תרגום אנגלי], ירושלים, תשמ"ז
אגרת רש"ג [נ"צ עם תרגום ללשה"ק], ירושלים, תשנ"א
רשימת תשובות רש"ג, ניו-יורק, תשס"ז
תשובות ופירושי רש"ג, ב"ב, ירושלים, תשע"ב

כל הזכויות שמורות למחבר

©

כתובת המחבר בא"י:
הרב נתן דוד רבינוביץ
רח' רב שרירא גאון 13,
קרית משה ירושלים
050-875-4382

כתובת המחבר בארצה"ב:

Rabbi Nosson Dovid Rabinowich
1145 59th st.
Brooklyn, N. Y. 11219
347-309-8485
RabbiR26@gmail.com
www.ATIpublications.com

ISBN 978-965-599-107-9

הוצאה ראשונה: תשנ"א

הוצאה שנייה: תש"פ

הסכמה שנתן מרן הראשון לציון זצ"ל לספרי הקודם

OVADIA YOSSEF
RISHON LEZION
AND PRESIDENT OF TORAH SAGES COUNCIL

עובדיה יוסף
הראשון לציון
ונשיא מועצת חכמי התורה

ירושלים י"א אלול תשנ"א

ה ס כ מ ה

הובאו לפני בליבנות מהספר החשוב "תשובות רב שרירא גאון" על אורח חיים ויורה דעה, עם הארות וביאורים, באורך וברוחב, מעשה ידי אומן, נסע נאמן, חרב הנכבד היקר ונעלה, מרביץ תורה ברבים, חכו ממתקים וכולו מחמדים, אך השכל והרעיון, עמו עוז וחושיה כש"ת הרה"ג רבי נתן דוד הבינוביץ שליט"א, רב דק"ק "אהבת תורה" בברוקלין, ניו יורק.

הרב המחבר שליט"א מוכר לנו עשרות בשנים, כאשר עוד בחייתי משרת בקודש כרב ראשי וראב"ד לת"א יפו, בשנת תשכ"ח, היה משכים ומעריב, לשיעורים שמסדרנו בתל אביב, ודבק בתוה"ק בהחמדה נפלאה, לילה כיום יאיר כחשכה כאורה, ועלה ונתעלה בתורה וביראת ה', וכבר זכה להוציא לאור כמה חיבורים יקרים, ובהם ספר "ביבן שנות דוד ודגור", "בארות נתן", ואגרת רב שרירא גאון, בשתי מהדורות, וכן כמה ספרים חשובים בשפה האנגלית, לזיכוי ותועלת הרבים. ועוד ידו נסויה להוציא לאור עוד חיבורים שעמו בכתובים, ובפרט המשך תשובות רב שרירא גאון על אבן העזר וחושן משפט, ופירוש להלמוד.

ולא נצרכה אלא לברכה שפזכה לברך על המוגמר בקרב ימים, ועוד יפוצו מעיינותיו חוצה להגדיל תורה ולהאדירה, וירוהו נתת ואושר מכל יוצאי תלציו, ויזכה ליטב על התורה ועל העבודה עוד רבות בשנים, מתוך נחת ושלוח, השקט ובטחה, אורך ימים ושנות חיים, בטוב ובנעימים, יהי שלום בחילו שלוח בארמונו, בחצרו ובסירתו, וכל אשר יעשה יצליח, אמן.

בברכת התורה ולומדיה

עובדיה יוסף

עובדיה יוסף

יצחק לעבאוויטש
רב ור"מ
דקה"י וואדרידזש

כ"ד

כבר ערכתי מכתב בשנת תשע"א (י' אדר א') בשבחו של ידי"נ וידעכ"ח שלהיו"ח מוכתר
בנימוסין וכו' כמוה"ר נתן דוד ראביטאוויטש זי"ו המתעסק בקדשים לגלות ביאורים
מזמן הגאונים בדברי חזו"ל חכה בזה להחזיר עטרה ליושנה, שבעתה"ר נפל חלקם ביד
מסכילי"ם שכל תורתם היתה בגדר חכמה בשכל קד (ובביקורת) ומחליטים באוכר"ת
וידעוני"ם מה שלבם חפץ, ועתה זכינו שיד"י הנ"ל והגלחים אליו החזירו עבודה קודש זו
לרשות היחיד, והראה נפלאות בבירור הסוגיות ובפרט בספר אגרת רב שרירא גאון שכבר
עומד מוכן בדפוס להאיר תכל ומלואה.

ועתה בא בשניות מדברי סופרים אגרת שג' מרבינו שרירא גאון, ובביאורו המגלה צפונות
בכונת רבינו, והיו למאורות.

וחפץ ה' יצליח בידו להגדיל תורה ולהאדירה, ליהודים היתה אורה, זו תורה,
וזו שכרה כפול מן השמים, עזי נוכה לנחמת ציון ירושלים, בב"א.

כה אלוהות יוקח ז' ואיח לנשכ לפק
יקח פן ספס - אלוהות סא מספס

הקדמה להוצאה הראשונה

אחרי שזכיתי בס"ד להוציא לאור תרגום חדש ללשון הקודש עם ביאור מפורט של "אגרת רב שרירא גאון" המפורסמת והידועה לרבים (ירושלים, תשנ"א), הרע לי מאד שאחותה, ה"אגרת השניה" שלו, איתרע לה מזלה ועדיין היא מונחת בקרן זוית. נכון שהיא מובאת בספר הערוך, ערך אביי, ומשמם הועתקה לספר יוחסין (ראה הוצאת פיליפאווסקי, לונדון, 1857, עמ' 83), אבל היא לא זכתה לאכסניא מיוחדת משלה. אמנם, הרב שלום אלבק בהקדמתו (פ"ה) לספרו היקר והנדיר "משפחות סופרים" (ווארשא, תרס"ג) פרסם האגרת עם ביאור מקיף ורחב, אבל עדיין לא איסתייעא מילתא והיא הופיעה רק כחלק מהקדמה לספר אחר. כמו כן, הגם שהשתמשנו הרבה עם הערותיו המאירות, הרחבנו כעת הביאור עוד יותר וגם חלקנו על כמה מהשערותיו.

גם הרב ב. מ. לזין עשה פעלא טבא בזה שפרסם בסוף הוצאתו של אגרת רב שרירא גאון (חיפה, תרפ"א) אגרתנו זו עם שינויי נוסחאות, אבל, לצערנו, בהערותיו הוא כמעט ואינו מבאר תוכן הטקסט, שהוא מלא יסודות מוצקים בהבנת הטרימינלוגיה התלמודית.

ובכן הניחו לי אבותי גם באגרת זו מקום להתגדר בה, ולכן התאמצתי והזדרתי מאד ופניתי משאר עסקי בכדי לההדיר גם אגרת זו לגרום עוד נחת רוח לרבינו הקדוש רב שרירא גאון. והרי כל מה שנשנית בבית המדרש לא נשנית אלא בשביל דבר שנתחדש בה: כאן פורסם לראשונה שריד כ"י מהגניזה (JTSL, ENA 1490:3) של אגרת זו שלא היה לעיני רב"מ לזין.

חב אני רב תודות לשותפי הרבני הרב יהושע הלוי לזינר שליט"א שעזר לי מאד בהוצאה זו. ויה"ר מלפני אבינו שבשמים שנזכה להוציא בקרוב שאר אגרות ותשובות רב שרירא גאון בתכלית ההידור כראוי לאחד מגדולי הגדולים שלנו.

נתן דוד רבינוביץ

הקדמה להוצאה החדשה

ברוך שהחיינו וקיימנו לזמן הזה! עברו כמעט שלשים שנה מאז הוצאתי "אגרת שנית" יקרה זו לראשונה, עם ביאור רחב ומקיף. הוצאתיה אז, מיד לאחר שההדרתי מחדש את אחותה הגדולה "אגרת רב שרירא גאון" עם ביאור רחב ומקיף, בשנת תשנ"א. והרי מצוה גוררת מצוה, וכיון שאני מוציא, בס"ד, בקרוב ממש הוצאה נוספת ומורחבת של "אגרת רב שרירא גאון" המפורסמת, החלטתי שהגיע גם הזמן שאאזור מתני (והרי בן "שלשים" לכח), להוציא לאור מחדש גם את אחותה הקטנה, הפחות ידועה.

בהוצאה זו, נעזרתי, יותר מאשר בהוצאה הקודמת, בהערותיו המאירות של הרב שלום אלבק (ראה הקדמתי הראשונה), וגם השתמשתי בשלשה כתבי-יד של הערוך, (והם: א) כ"י קולומביה (Ms. X 893 H 111). ב) כ"י ווינה 2906. ג) כ"י פארמה 3011.

רוצה אני לברך כאן בברכת הדיוט ממש, את כב' שר המסכים, מו"ר מרן הגאון האדיר רבי יצחק לעבאוויטש, רב ור"מ דקה"י וואודרידזש, נ"י, באריכות יו"ש מתוך בריאות הגוף ונפש עמו"ש.

שמחה מיוחדת יש לי בהוצאת ספר זה ביומא דהילולא של זקני כ"ק האדמו"ר רבי נתן דוד מפארציווע זצוק"ל, שהיה מארבעה גדולי אדמו"רי פולין לפני מלה"ע השניה, והוא מוקדש כולו לעילוי נשמתו הטהורה. זכיתי בחסדי השי"ת להוציא לאור את כ"ק, בשתי מהדורות, ובמבוא לספרו "ואלה הדברים שנאמרו לדוד" הצעתי קיום לתולדות חיו הקדושים. יה"ר שימליץ טוב בעדי ובעד משפחתי ובעד כל עם ישראל.

זעירא דמן חבריא

נתן דוד רבינוביץ

ז' שבט; יומא דהילולא של כ"ק האדמו"ר מפארציווע זצוק"ל

מבוא

באגרת שנייה זו רש"ג מבאר בדיוק גדול השמות והתוארים והכינויים השונים ומשונים הנמצאים בספרות חז"ל. הוא הראשון העוסק בתחום זה. מלבד הרמב"ם בקטע קטן בסוף הקדמתו לפירוש המשנה שלו, שחי כמאה וחמישים שנה אחר רש"ג, לא ידוע לנו על גאונים אחרים או אפילו מהראשונים הקדומים שעסקו בתחום מסוים זה. גם רב ניסים גאון בספר **המפתח** שלו (הוצאת יעקב גאלדענטהאל, וויען, תרל"ז) ולפניו רב שמואל בן חפני גאון, מחותנו של רש"ג ב"מבוא לתלמוד" שלו (הוצאת ש. אברמסון, ירושלים, תש"ן, וחוברת **סיני**, כרך פ"ח, עמ' קצ"ג) לא נגעו בביאורים של השמות והתוארים למיניהם. גם בסדר **תנאים ואמוראים** (המובא בס' **שם הגדולים** לחיד"א) שנתחבר בסוף המאה התשיעית שהוא ה"מבוא לתלמוד" הראשון, אין טיפול בעניינים אלו. וכן, כמעט ברור, שר' יוסף בן עקינין, הדיין מברצלונה, לא אחדש כלום אלא הסתמך לגמרי על הרמב"ם הנ"ל ב"מבוא התלמוד" שלו (ברעסלויא, תרל"ב) בפ"א, יעו"ש. רק בספרו "חיבור יפה מן הישועה" (ירושלים, תשל"ל, עמ' מ"ד) הביא רב ניסים גאון שאלת אביו לרב שרירא, ודבריו שם "מסכימים ומתאימים ממש עם תשובתם של רב שרירא [ורב האינ] אליו [ב"אגרת שנית" זו], בפרט בסופה" (דברי ש.י.ר. ב"תולדות רבנו ניסים", וורשא, תרע"ג, הע' 1).

ניסיון ראשון זה של רש"ג להעלות הבעיות הנ"ל על שלחן מלכים, מאן מלכי רבנן, בנוסף לפתרונות ההגייוניים שהוא מציע כאן, הוא המייחד חיבור קטן זה ומעניק לאגרת זו, בין שאר אגרותיו, את חשיבותה הגדולה.

והנה בנוגע לתוכן החשוב של אגרתנו, צודק מאד רב"מ לויין בטענתו (במבוא ל"אגרת שנייה", שם, עמ' 123) ש"תוכן אגרתנו מצטרף לאחת עם אגרת רש"ג הידועה, וכאחותה שלפניה גם אגרתנו היא תשובה על שאלות ר' יעקב בר' ניסים מחכמי קירואן". אבל על השערת הרב ש.י.ר. (תולדות רבינו נתן, ווארשא, תרע"ג, הע' 32) יש מקום לדון. וז"ל שם בא"ד:

תשובה זו (האגרת; נ.ד.ר.) היתה מחוברת עם אחרת (אגרת שנייה. נ.ד.ר.) המובאה בערך אב"י שהיא לקירוואן, שענין ודרך אחד לשתיהן, והשאלה שם ג"כ לאב ובנו... א"כ השואלים והנשאלים

אחדים הם, ולכן גם שתי התשובות לאחת היו מקדם, רק הסופרים חלקוה אח"כ, עכ"ל.

הרי כבר הוכיח בצדק רב"מ לוי (אגרש"ג, עמ' ו, יעו"ש היטב) שהפתיחה לאגרת הראשונה: "תשובת שאלה לגאון רב שרירא ראש ישיבה גאון יעקב ורב האי ראש ישיבה גאון יעקב" היא ערבוביא מוטעית. ברור, הוא טוען, שהמילים "רב שרירא" וכו' שייכות בעצם לסוף פרק "סדר החכמים" שנמצאת בכמה כתבי יד לפני התחלת האגרת. פרק זה כולל רשימה של חכמים מאנשי כנה"ג עד רב שרירא ורב האי, סוף הגאונים. לעיני רבי שמואל שולם, המדפיס של ס' יוחסין - דפוס קושטא, שהיא הופעה הראשונה של האגרת בדפוס (בו השתמש גם הרב ש.י.ר.) - היה אחד מכתבי יד אלו, והוא פשוט הוסיף לפני השמות: "רב שרירא ורב האי" (שהם סוף הרשימה הנ"ל), את המילים "תשובת שאלה לגאון". הוספה זו היא שהטעתה את הרב ש.י.ר. לחשוב שהאגרת נכתבה ע"י שניהם כאחד. יתרה מזו, הרי כתב רש"ש "לגאון", ולא "לגאונים". וכן לפני האגרת כתב ר' שמואל שולם: "ראיתי להדפיס זאת התשובה לרב שרירא ז"ל. ובסוף האגרת הוא כותב: "נשלמה תשובת רבינו שרירא אביו של רבינו האי ז"ל". לפי"ז, א"כ, בהחלט ניתן לשער שהאגרת הידועה נכתבה ונשלחה רק ע"י רש"ג, בפרט אם נקח בחשבון שרב האי היה אז עדיין צעיר לימים ותפקד כאב"ד פחות משנתיים בשעת כתיבת האגרת, ראה אגרת עמ' 176. אבל ניתן לומר שכוונת הרב ש.י.ר. היא רק שנשאלה לשניהם (שהוא גופא חידוש גדול, שהרי לא מצינו ברשימות של כל הגאונים שהשואלים ישאלו את הגאון, ראש הישיבה, וגם את האב"ד כאחד!), וכמו שהוא כותב בא"ד: "מ"מ לא היה זה רק דרך כבוד, מפני שכבר אז היה רב האי אב"ד, אבל התשובה כולה מרב שרירא לבדו היא". ויש לציין שברוב כ"י של האיגרת לא מוזכר רב האי גאון בכלל (רק בדפוס קושטא, וכנ"ל וגם בכ"י לונדון, ראה מבואינו לאגרת). וגם בנוסח דפוס קושטא, אולי לא נצטרך להגיע להשערתנו הנכונה של רב"מ לוי ביחס לפתיחה. וכבר העיר ר' שאול חנה קוק שיש להגיה גם בפתיחה (כמו בסוף האגרת) תחת "ורב האי": אביו של רבינו האי ז"ל. ודו"ק.

גם האגרת השנייה שלנו, נשלחה, כנראה, לשניהם יחד, בתקופה מאוחרת יותר, כשרב האי כבר היה ידוע כאב"ד בישיבת גאון יעקב. אבל גם כאן ברור שיצאה מיד רבינו וכמו שרואים בתשובה מאת רב ניסים גאון (בן

השואל אצלנו), שהיא דומה ממש לדברי רבינו (ע' להלן עמ' 000, ביאור ד"ה זו השאלה), ובתו"ד אומר רנ"ג: "ופירש רב שרירא גאון".

ועוד צ"ע השערת הרב ש.י.ר., שהרי באגרת, בספר יוחסין - דפוס קושטא הנ"ל, נקרא רב האי בשם "ראש ישיבה", בניגוד לאגרתנו השנייה, שנקרא רק "אב ב"ד"? אם נקבל השערת הרב ש.י.ר. ש"לאחת היו מקדם רק הסופרים חלקה אח"כ", א"כ איך מוצאים אנחנו תוארים שונים אלו? (ואגב, תמיהני על הרב ש.י.ר. שנכשל באי-דייקנות, שלא כדרכו, ב"תולדות רב האי" (ווארשא, תרע"ג), הע' 3 וז"ל: "בראש התשובה הנדפסת ביוחסין וכן בראש התשובה המובאה ב"ערוך", נרשם בפירוש שהיא על שאלה שנשאלו שניהם... ושניהם נקראו כבר בשם 'ראש ישיבת גאון יעקב', עכ"ל. ואין הדבר כן, כי מעולם לא נקרא רב האי "ראש ישיבה" טרם שסלק רש"י עצמו מגאונותו וישב רב האי על כסאו אחריו.

ולכן נ"ל להעדיף ה"ספק" של רב"מ לוינ שכותב: "אם באמת היה כדבר הזה מתחלה או שר' יעקב בר' ניסים כרכה יחד עם אגרת רש"י, אין אתנו יודע עוד".

בשביל הטקסט שלנו, השתמשתי בעיקר בנוסח של ש. אלבק, שהוא דפוס ראשון של הערוך עם ציון חילופי נוסחאות עפ"י כ"י. כמו כן, חילקתי לקטעים, פיסקתי, והוספתי מרכאות וסימני קריאה נוספים.

ויה"ר מלפני אבינו שבשמים שתתקבל תוספת זו לאגרת רב שרירא גאון ע"י לומדי תורה ונזכה על ידה להגדיל תורה ולהאדירה.

לע"נ אחי אהובי

ר' יוסף יצחק בן ר' יהודה ליב
רבינוביץ ז"ל

נלב"ע כ"ה טבת תש"ע
תנצב"ה

דוד יקר היה, בלתי נשכח, נודע בשערים בטוב שמו,
בעל, אב ובן מסור, ידיד נאמן, כל ימיו דורש טוב לעמו,
לבו לב זהב וביתו החם לרוחה פתוחים כל יום ולילו,
קשי יום ומרי נפש על שלחנו אכלו והרגישו נחת בצלו.

העריץ אנשי אמת, ולגינוני כבוד ודברי חנופה אמר "לא בשבילי!"
גם בתוקף חוליו האחרון במדת חסדו הפליא,
אהוב על הבריות ומשמחן, שמו הטוב וזכרו הברוך לנצח חקוקים,
ואהה, היה ואינונו, כי לקח אותו אלקים.

לאור מורשתו נסע ונלך, דורות ילמדו מדרכו,
בעל הנחמות ישלח דברו לעודד את משפחתו המתגעגעת כה,
ובלע המות לנצח ומחה די דמעה,
ושמחת עולם על ראשינו בשובנו לציון ברינה.
(נכתב ע"י בני הרב יוסף יצחק נ"י)

אגרת שנית

שאל מר* רב יעקב החבר* בן מר רב נסים אשר ממדינת קירואן לבית דין הגדול של אדוננו שרירא ראש ישיבת גאון יעקב* ולב"ד הגדול של אדוננו האי, אב ב"ד ישיבת גאון יעקב, זו השאלה*, והשיבוהו כך:

וששאלתם אית בפירושי הגבן*: "כל רב' מבבל וכל רבי' מארץ ישראל*". מאי טעמא מקצת תנאי ואמוראי בשמא גרידא כגון שמעון

מר: תואר של כבוד שבדרך כלל ניתן לבני משפחת ריש גלותא בתקופת האמוראים. ועי' ביאורנו באגרת פי"א עמ' 106 ד"ה מר עוקבא וע' להלן באגרתנו עמ' ח.

החבר: ע' ברכות ל"א. ובזמן הגאונים ניתן שם זה למי שהיה נמנה בין ראשי חכמי העיר. כנר' שרק בבבל השתמשו בכינוי זה, שהרי הרמב"ם, בפירוש המשניות לבכורות פ"ד מ"ד, מתמיה ואומר "וכבר ראיתי בא"י אנשים נקראים חברים".

גאון יעקב: ע"פ תהילים מ"ז: ה אודות המקדש; והרי גם בית הישיבה מכונה "מקדש מעט" (ע' מגילה כ"ט). כנר' שרק ישיבת פומבדיתא זכתה לכינוי זה. זו השאלה: צודק כאן ש. אלבק בהשערות ש"היתה כתובה כאן עצם לשון השאלה... אלא שהסופרים השמיטוה". ואמנם בתחילת תשובתו, רומז רבינו לשאלתם. והנה בספרו "חיבור יפה מהישועה" שידוע גם כ"ספר מעשיות" (הוצאת ח. הירשברג, ירושלים, תשל"ל, עמ' מ"ד), מביא רב נסים גאון (בנו של רב יעקב שהציע את השאלות באגרתנו) "שאלה בשם תלמידיו" ואולי זו ה"שאלה" שלנו. ותשובתו שם דומה מאד לזו שלנו. וצדק ש. אברמסון בקביעתו (רב ניסים גאון, חמשה ספרים, ירושלים, תשכ"ה, עמ' 475 הע' 22) ש"כל דברי רבינו כאן לקוחים מתשובת ר' שרירא גאון לאבי רבינו שהובאה בערוך".

דגבן: הגירסא הנכונה היא "רבנן", וכן מובא בספר סדר חכמים וקורות הימים של א. נויבויער (עפ"י כ"י 914.2 באוקספורד) בהקדמתו עמ' י"ב. ופלא הוא שלא העיר רב"מ לוי"ן ע"ז כלום.

מארץ ישראל: ע' תקוני זוהר חדש (דפוס ווארשא, צ"ח.): "דלקבלייהו הוו כל רב מבבל ורבי מארעא דישראל". וכן בסדר תנאים ואמוראים (הוצ' ר"ק

הצדיק, אנטיגנוס איש סוכו, יוסי בן יועזר, יוסי בן יוחנן, רב ושמואל, אביו ורבא. ומקצתהון בשם "רבי" כגון ר' עקיבה, ר' יוסי, ר' שמעון. ומקצת בשם "מר", כגון מר עקבא, מר ינא. ומקצתהון בשם "רב" כגון רב הונא ורב יהודה. ומקצתהון "רבן" כגון רבן גמליאל ורבן יוחנן בן זכאי*.

ודאי כמו ששמעת, כי "רבי" מחכמי ארץ ישראל הסמוכין שם* בסנהדרין שלהן דאמרינן לענין סמיכת זקנים* דסמכין ליה וקרו ליה "רבי" ויהבין ליה רשות למידן דיני קנסות, ו"רב" מחכמי בבל הסמוכין* בישיבות שלהן*.

כהנא, פרנקפורט, תרצ"ה, עמ' 32): "כל רבי מארץ ישראל, וכל רב ומר מבבל".

בן זכאי: לא מובן לי סדר התוארים.

רבי מחכמי ארץ ישראל הסמוכים שם: ע' רש"י כתובות מ"ג: ד"ה אמר רבי זירא ואמרי לה אמר רב זירא וז"ל: הוא רבי זירא הוא רב זירא, אלא בבבל מקמי דסליק לארעא דישאל לקמיה דרבי יוחנן ואין סמיכה בבבל הווי קרי ליה רב זירא ובהא שמעתא איכא למאן דאמר מקמי דסמכוהו אמרה ואיכא למאן דאמר בתר דסמכוהו אמרה.

סמיכת זקנים: סנהד' י"ג: רק ששם איתא: "דסמכין ליה בשמא". והכוונה אחת היא. ולא מובנים לי כלל כל דבריו של אה"ו, **בית תלמוד**, א, וויען, תרמ"א, עמ' 121 הע' 3 (ושוב בעמ' 122) כאילו יש נפ"מ בין גירסת רש"ג לזו שבגמרא. גם ראיתו מדברי הרמב"ם פ"ב מהל' סנהדרין ה"ב אין לה הבנה.

מחכמי בבל הסמוכין: רואים שגם בבבל היתה סמיכה (עי' סנהדרין ה. ועירובין נ"ט. רש"י ד"ה משום) ואם לא לדון דיני קנסות (שלגבי זה אמרינן "אין סמיכה בחו"ל" [סנה' י"ד]). אז, לכה"פ, לדון ולהתיר בכורות וגם להסמך אחרים. ולפי הרמב"ם הג"ל יש מעלה חשובה לסמיכה בבבל ש"מועילה לו בכל מקום, בא"י ובחו"ל", משא"כ סמיכה מראש ישיבת א"י "מועילה לו בא"י בלבד".

שלהן: ביוחסין איתא: "שלנו". והיא נוסחא ישרה דמקום הגאונים היה בבבל, בפומבדיתא.

אגרת שנית

ג

והדורות הראשונים שהיו גדולים מאד לא היו צריכים לרברבם* לא ב"רבין" ולא ב"רבי" ולא ב"רב" לא לחכמי בכל ולא לחכמי א"י, שהרי הלל* עלה מבבל* ולא נאמרה רבנות בשמו וכנביאים היו חושבין אותן* שאמ' "חגי הנביא"* , "לא עלה עזרא מבבל"* , ואין מרברבין אותן עם הזכרת שמוותיהן. ולא שמענו כי התחילה זו* אלא בנשיאים מרבין גמליאל הזקן ורבין שמעון בנו שנהרג בחרבן בית שני* ורבין יוחנן בן

שהרי הלל עלה מבבל: וא"כ היה גם חכם בבלי וגם חכם מא"י.

עלה מבבל: ע' פסחים ט"ו. ובאגרת פ"י עמ' 100.

לרברבם: כ"ה בדפוסי הערוך וברוב כ"י, ואין צורך להגיה: "לדבר במ" כפי שהגיה רבי'מ לויין. וכ"ה גם להלן.

ובנביאים היו חושבין אותן: וכמו הנביאים שלא קבלו תואר, כמו למשל חגי ועזרא, כ"ה עם הדורות הראשונים של התנאים שהם לא הוסיפו תוארים לנביאים. וליתר ביאור כדאי להביא דברי הרמב"ם בהקדמתו לפיהמ"ש (שאוילי רש"ג היה מקורו), וז"ל:

חילק מעלות האנשים הנזכרים במשנה וכו' לשלש מעלות שכל מי שהיה בעיניו נכבד מאד במעלתו על כל המעלות קראו בשמו, כגון שאמר הלל.. וזה לגדולתם וכבוד מעלתם בשביל שא"א למצא כנוי ראוי להם לכבד את שמם, כמו שאין כנוי לנביאים.

חגי הנביא: ע' יבמות ט"ז.

זו: נתינת תואר. ובנוגע לתואר "רבינו" שניתן למשה, אע"פ שהיה ג"כ נביא, כבר ביאר רב ניסים גאון הנ"ל, עמ' מ"ה:
ונאמר "משה רבינו" כדי שנתפאר אנחנו בו, מפני שהסדר הרגיל "רבינו משה", זה לכיבוד בתואר "רבינו" ולא לשמו, שאילו היתה הכוונה לכך, היינו אומרים "רבינו משה".

לא עלה עזרא מבבל: ע' מגילה ט"ז; רבינו מנסה רק להוכיח שהם לא הוסיפו תוארים לנביאים.

שנהרג בחרבן בית שני: כוונתו לאפוקי משמעון בנו של הלל שלא קבל תואר זה. ועפ"ז מובן ספיקו של התוס' יו"ט באבות פ"א מי"ז, יעו"ש.

זכאי כולן נשיאים*. ואף "רבי" * התחיל מסמוכים מאותה שעה*: ר' צדוק ור' אליעזר בן יעקב*. ופשט הדבר מתלמידי רבן יוחנן בן זכאי ולהלן*.

וסדור בפי הכל*: גדול מ"רב" "רבי", גדול מ"רבי" "רבן", גדול

כולם נשיאים: מפורש כאן שריב"ז היה נשיא ולא כדעת חוקרים רבים שמסתפקים בזה. ע' דיונונו בענין זה באגרת רש"ג פ"י עמ' 101 ביאור ד"ה רבן ועמ' 103 הע' 19.

רבי: התואר "רבי".

מאותה שעה: דהיינו עוד מלפני החורבן. וכדוגמא מביא רש"ג שני תנאים מאותה תקופה.

רבי אליעזר בן יעקב: הוא התנא הראשון בשם זה שהיה עוד בזמן הבית, ע' יומא ט"ו., מידות פ"א מ"ב, יבמות מ"ט: ואין לערבבו עם תנא אחר באותו שם שהיה תלמידו של ר"ע, ע' דורות הראשונים, ולכן לא מובנת לי כלל הערה כ"ג אצל ש. אלבק, יעו"ש.

מתלמידי רבן יוחנן בן זכאי ולהלן: ובתוכם רבי יוסי ורבי שמעון המוזכרים בתחלת האגרת. ורבי עקיבא הנ"ל היה, הרי, תלמידו של ר' אליעזר ור' יהושע (עי' סנה' ס"ח.), תלמידי החשובים של ריב"ז. וכדאי להזכיר השערת רו"פ (דרכי המשנה עמ' 71) שבניגוד לזמנים הקודמים שלא נודע שם האומר חוץ לכותלי בית המדרש כי ההלכה יצאה בימי חכמי התקנות (ימי הזוגות; נ.ד.ר.) מפי הסנהדרין ובימי ב"ש ובי"ב נקראת ע"ש הבית, בדור זה בא לימוד ההלכה במעמד חדש: ההלכות נאמרות לרוב ע"ש אומן ולא נשתקע שם היחיד וכמו שרואים במשנה עדיות פ"א, כי בהיות הרשות נתונה לכל חכם בישראל לדרוש כפי סברתו, ולחוות דעתו כפי מה שהבין בכח שכלו, בלתי הכנע תחת בית אחד, יתרבה הלימוד וכל א' וא' לפי בינתו יגדיל תורה ויאדיר. וממעמד הלימוד בדור הזה נתהווה עוד דבר חדש אחר, והוא שרוב חכמי הדור נקראים בשם "רבי", כי מעתה יצא שם האומר לחוץ עם מאמרו ונקרא "רבי", עכ"ד רו"פ. ודבריו מתקבלים על הדעת.

וסדור בפי הכל: המקום הראשון בספרותנו שמופיע פתגם זה, הוא ב"סדר תנאים ואמוראים", כך טוען רב"מ לוי' הע' ו', אבל לא מצאתיו שם! גם אה"ו הנ"ל, שם, עמ' 121, הע' ו', מפנה הקורא לשם. הם כנראה התבלבלו בין

מ"רבן" * שמו*.

ולא מצאנו * אדם שנקרא רבן חוץ מן הנשיאים. ואע"פ שמפורש בסוף מסכת עדיות תוספת בלשון הזה: מי שיש לו תלמידים* ותלמידיו

פתגם זה לזה שלמעלה "כל רב מבבל" וכי, שכן מופיע בסת"א וכמו שצינו למעלה.

וגדול מרבן שמו: כדאי מאד להביא כאן המשך דברי הרמב"ם הנ"ל: אבל החכמים שהיו בעיניו למטה מן המעלה הזו, יכנה אותן ברבן... ושהיו בעיניו למטה מן המעלה הזאת יכנה את שמם רבי...

שמו: וביסוד הניקוד "לרש"ז הענאו (אמסטרדם, ת"צ, שער השמות, אות נ"ו, עמ' ס"ט) כתוב: "ונ"ל כי "גדול מרב רבי" הוא חכם סתם, אבל "רבי" פי' רבי שלי, וא"כ הוא גדול ממנו, וכן "גדול מרבי רבן" לפי שפירושו: "רב שלנו" וכולל יותר תלמידים".

ולא מצאנו: רש"ג חוזר לדבריו הקודמים בענין התואר "רבן".

מי שיש לו תלמידים... קורין אותו רבי: כבר טען בעל חסדי דוד (ח"ב, ליוורנו, תק"ן, סוף פ"ג) ש"לא מצאתיו בשום מקום ולא ידענא מאי היא". לא ברור אם התכוון בעל "חסדי דוד" לכל המשפט בתוספתא או רק לקטע הראשון? יש לשער, אבל, שהתוספתא מגדירה לנו בדיוק מהי הכוונה "גדול" בפתגם הנ"ל. אבל עדיין לא ברורה לי משמעותה של המלה "נשתבחו", וממילא איני מבין המשך דברי התוספתא. גם הקטע הראשון אינו מובן, שבגלל שיש לרב כל שהוא תלמידים חשובים זוכה לתואר "רבי"? כדאי להציע השערה מעניינת מבעל "חסדי דוד" הנ"ל בנוגע להלכה מעורפלת זו בתוספתא, וז"ל:

ואפשר דט"ס נפל כאן ובמקום "נשתבחו" צ"ל "נסתמכו" ... וה"ק מי שיש לו תלמידים, כלומר שהוא נסמך להורות הלכה לתלמידים (וזה מפורסם בהרבה מקומות בתלמוד דכי סמכי ליה קרוי ליה רבי) וכשגדלו בתורה אותן התלמידים ונסמכו ויש להם תלמידים, אז הם קרויים "רבי" והרב שלהם קרוי "רבן" וכשנסמכו גם תלמידי תלמידיהם, אז השלישיים קרויים "רבי", והשניים "רבן" והראשון בשמו. עכ"ל.

גישה אחרת מחודשת לגמרי יש לחתם סופר בשו"ת שלו, חו"מ, סי' ר"ה וז"ל בא"ד:

תלמידיו* קורין אותו רבי נשתבחו תלמידיו קורין אותו רבן נשתבחו אילו ואילו קורין אותו בשמו. אעפ"כ* לא מצאנו "רבן" אלא נשיאים רבן גמליאל, רבן שמעון רבן יוחנן בן זכאי*, רבינו הקדוש. ואע"פ שנקרא ר' יהודה הנשיא* ולא נאמר "רבן" כלשון הזה אלא "רבינו"* כונה

ולפענ"ד תוספתא מילתא אחריתי היא ולא מיירי ממעלות אלא דינא קאמר: התלמידים לא יקראו רבם בשמו כלל אלא סתם "רבי", אפי' בינם לבין עצמם. וכשנשתבחו התלמידים ונמצאו תלמידי תלמידים, קוראין אותו "רבן" או "רבינו" בסתם. ומזה כ' רמב"ן על הרי"ף "רבינו הגדול", והריטב"א על הרמב"ן "רבינו הגדול" שהיה רבו של הרא"ה שהיה רבו של הריטב"א. נשתבחו אלו ואלו ובא דור שלישי לא יקראו עוד "רבן" סתם אלא שמו עם כינויו: "רב פלוני" או "רבי פלוני" או "רבן פלוני", עכ"ל. והדברים מחודשים.

ולתלמידיו תלמידים: ראה הגירסא המופיעה בהוצאת צוקרמנדל: "מי שיש לו תלמידים ותלמידיו קוראין אותו רבי...". שאין לה מובן כלל! לפי החת"ס הנ"ל יש, אבל, פתרון קצת. ועדיין צ"ע. **אעפ"כ:** כלומר אע"פ שלפי קריטריון זה של התוספתא היה מן הראוי למצוא תואר "רבן" אצל הרבה תנאים.

רבן גמליאל... רבן יוחנן בן זכאי: ראה רב"מ לוי'ן (עמ' 126 הע' 4) שמציין לכמה כ"י שמוסיפים אחרי ריב"ז את רבן גמליאל (דיבנה; נ.ד.ר.). ורבן שמעון בנו. כבר שיער לנכון רו"פ (דרכי המשנה, עמ' 58) ש"רבן גמליאל, שהיה הראשון שישב יחידי בראש סנהדרין בלי אב"ד בצדו, נקרא "רבן", כלומר אדוננו, כי לו לבדו באה אז האדנות, וממנו ולמטה נקראו כל הנשיאים בשם 'רבן'. אבל טענתו שם בעמוד 194 ושוב בעמ' 201 (ואחריו הלך יעקב ברילל, **מבוא המשנה**, עמ' 203) ש"רשב"ג לא נקרא 'רבן' כנשיאים שקדמו לו מפני שהגיע בבחרותו לנשיאות והיו אז חכמים - ר"מ וחביריו גדולים ממנו", נסותרת באופן מוחלט מהכ"י הנ"ל. וע' בכריתות ו: "תניא רבן שמעון בן גמליאל" וכו', וכ"ה בירושלמי יומא פ"ד ה"ד. וממילא נופלות הרבה מהשערותיו, יעו"ש.

ואע"פ שנקרא ר' יהודה הנשיא: וא"כ ממ"נ אם היה נשיא למה לא נקרא בתואר "רבן"?

ולא נאמר רבן כלשון הזה אלא רבנו: רש"ג מבאר שאפי' במקומות שאינו נקרא ר' יהודה הנשיא לגודל ענוותנותו, הוא כונה "רבינו" ולא "רבן".

שמו*, וכן אמר: "ר' אומר".

ויש בתנאי שקרואין "רב" במקומות ידועין כגון רב חמא אמר בשבת* רב אבא בהודאה* תחלה וסוף בברכות*, רב אבא אמר

[ואעפ"כ] כונה שמו: לכאורה צודק כאן רב"מ לזין (הע' ג') שיש למחוק המילה "ואעפ"כ" המופיעה בכמה כ"י, שנשתרבה מלמעלה, אבל אין צורך למוחקה, וכוונת רש"ג היא שכינו שמו "רבי" ואפילו לא "רבינו" במשנה. ובס"ע, נוסח נויבוייער בספר סדר חכמים הנ"ל, עמ' 172 איתא: "לפי שהעמיד רבי ישיבה וקבע עצמו לתורה יותר מכל הנשיאים שהיו לפניו - משמת הלל הזקן - ובאו מכל צד לישיב לפניו והיו קורין אותו 'רבי', 'רבי', וחזרו אף כל העם לקרותו 'רבי'". והנה אה"ו הנ"ל, שם, עמ' 122, כותב וז"ל: "ואעפ" שנקרא ר"י הנשיא ולא נקרא רבן בלשון הזה ולא 'רבינו', כלומר כשנוכר בשמו לא נקרא לא 'רבן' ולא 'רבינו' וכו'; דהיינו שהוא מוחק את המילים: "אלא רבינו", וגורס: "ולא רבינו", בלי שום סיבה! ומעניין, שלהלן במאמרו הנ"ל, עמ' 288, הוא מתעלם מהגהתו וכותב: "אף שהלשון ק"ק, מ"מ לשון הספר מתפרש יפה בלי הוספה והגהה... וה"פ: ואעפ" שנקרא 'רבינו הקדוש'... ואף כשהזכיר בלשון 'רבינו הקדוש' לא נקרא 'רבן' אלא 'רבינו', אעפ"כ כינה שמו, כלומר היו מכנים שמו, 'ואמר' כלומר היו אומרים עליו 'רבי אומר'". עכ"ל שם. או שנבאר שרבי עצמו במשנה אומר: "רבי אומר". לפי ביאור זה ראוי לגרוס "כינה" ביו"ד.

רב חמא אמר בשבת: ע' שבת קל"ה: וכ"ה הגירסא בפירוש רבינו חננאל שכותב:

קבלה בידם דכולהו תנאי מא"י אינון, לפיכך קרי להו "רבי" בר מתלת דוכתי דאע"ג דתנאי אינון, קרי להו "רב"... ורב חמא בא דוכתא.

אבל בערוך, ערך רב, מובא בשם רב האי גאון שגרסינן במס' שבת "רב אבא במקום "רב חמא" וש"קבלה בידו לישנא דייקא מפומא דרבוותא דבשלש מקומות גרסינן 'רב אבא'". [ושהכוונה בכל ג' מקומות היא לאמורא "רב" שנחשב כתנא, ולפיכך הוא מובא בברייתא]. מאד מעניין, שיש לרה"ג "קבלה" בנוגע לגירסא הנכונה בשלש ברייתות שסותרת דברי אביו. וקצ"ע שבעל הערוך לא מעיר ע"ז כלום שהרי הוא זה שהביא דברי רש"ג. לפי בעל ערוך השלם, כ"ז, עמ' 237, הע' 14, היו לפני בעל הערוך שתי גירסאות בשבת שם וכדאיתא באמת בספר העיטור.

שאלתי את סומכוס בכתובות*.

אבל "מר" אחת משני דרכים: או מי שזה עיקר שמו, כגון מר בר אממר*, מר בר רב אשי*, או מי שזה חלק משמו כגון מר רב קשישא* ומר ינקא* בני רב חסדא*. אלו דרך אחת.

ודרך שניה: ראשי גליות שבכבל והנשיאים המעותדים לנשיאות*

והנה ראיתי מאמר בשם "תולדות רב", כוכבי יצחק, וויען, 1847, כ"ח עמ' 26 מאת א.ה. ווייס שמקשה כמה קושיות על קבלת רב האי גאון הנ"ל. וכדאי להעיר על דברי ווייס שם שרק בערך "רב" נמסר בשמו שכל "רב אבא" בברייתא הוא רב. אבל לפי דברי רב האי, כפי שמובאים בערוך, ערך אביי, אין משמעות כזו. וע"ע דור דור ודורשיו, ח"ג, עמ' 148, הע' 7.

בהודאה: לגבי הזכרת ברית ותורה בברכת המזון.

בברכות: מ"ט.

בכתובות: פ"א. והראיה היא מזה ששאל ר' אבא את סומכוס שהיה תנא, תלמידו של ר' מאיר. אבל לפי שיטת רב האי גאון בערך "רב" הנזכר למעלה, הכוונה בג' מקומות אלו היא לאמורא רב שנחשב לתנא, ששמו האמיתי היה אבא (ע' ברכות מ"ז. עירובין ע"ח. ועוד).

מר בר אממר: שבת מ"ה:

מר בר רב אשי: לרשימה מלאה ע' ש. אלבק הנ"ל, הע' ל"ז.

מר קשישא: שבת קי"ד:

מר ינקא: פסחים ק"ז; סוכה ח.

בני רב חסדא: לאפוקי את מר קשישא בריה דרבא (שבת צ"ה).

והנשיאים המעותדים לנשיאות: הכוונה, כנראה, לאלו במשפחת הנשיא שעתידיים להיות נשיאים, דהיינו הבנים של הרישי גלותא. אבל עדיין לא מבואר לי כלל ההבדל בין "ראשי גליות שבבבל" ל"נשיאים". ובכ"י איתא: "והנשיאים והמעותדים לנשיאות" ואין לזה מובן.

מבית דוד כגון **מר עוקבא***, **מר יוחנא***, **מר יהודה*** ו**מר זוטרא***.

ויש בהן* שמאחרין את "מר" אחר שמותיהן, כגון הונא מר*, יהודה מר בר מרימר*, אמימר*, אלא רבינו שמואל* שתלמידיו אמרו מר

מר עוקבא: גם באגרת פי"א עמ' 106 מסר לנו רש"ג שמר עוקבא היה ריש גלותא (ולזה בודאי התכוון רש"י במו"ק ט"ז: ד"ה כי יתבי), וכ"ה בתוס' סנהדרין ל"א: ד"ה אי ציית. אבל ע' רש"י קידושין מ"ד: ושבת נ"ו: ששם כתב רש"י שהיה רק אב"ד.

מר יוחנא: הוא מוזכר בחולין קל"ג. גם מופיע "דבי מר יוחני" בע"ז ט"ז: אבל אין הוכחה משם שהיה ריש גלותא או ממשפחת הנשיאים. ועצ"ע.

מר יהודה: אולי מקורו של רש"ג הוא הגמ' בע"ז ע"ו: שמסופר שם על מר יהודה ובאטי בר טובי שישבו לפני שבור מלכא, יעו"ש, ומזה, לכה"פ, ראייה שהיה קרוב למלכות. ועדיין צ"ע.

מר זוטרא: ע' באגרש"ג פי"ז עמ' 125 ועמ' 131 ששם מפורש שהיה ריש גלותא. ואולי הוא גם זה שמוזכר ביומא פ"ז. וסנהדרין ז': "מר זוטרא חסידא כי הוו מכתפי ליה בשבתא דריגלא" וכו'. ועדיין צ"ע למה לא הוסיפו התואר "מר" לרב הונא הראשון שהיה ריש גלותא, ע' אגרת, פי"א, עמ' 105. וכן יש להקשות על (רב) הונא בר נתן שהיה ריש גלותא בדורו של רב אשי, ע' אגרת, פי"ג, עמ' 125, שלא חלקו לו כבוד זה.

ויש בהן: כלומר בין אלו ראשי גלויות והנשיאים. ולא היה לרב"מ לזין להתחיל כאן קטע חדש.

הונא מר: הוא היה בנו של מר זוטרא ריש גלותא (ע' אגרת, פי"ג, עמ' 131), והיה, כנראה, מועמד להיות ממלא מקום אביו אלמלא נרצח. אצלנו באגרת שם איתא "הונא מארי", אבל בכ"י פריז איתא "מר".

יהודה מר בר מרימר: זה שם אחד, ראה כתובות פ"ו:, ב"מ פ"א. ולא כפי שטעה בעל "ערוך השלם" ח"א, עמ' ח'. ואביו היה נשיא כמפורש באגרת, פי"ג, שם. וכ"ה בביצה כ"ה: "מרימר [כ"ה בראשונים ובהרבה כ"י; וריגילה הגמ' להזכיר שניהם כחדא כגון שם כ"א: בברכות ל. ובי"מ צ:"]; דק"ס שם] ומר זוטרא מכתפי להו בשבתא דריגלא". ואגב, דברי הרב אהרן היימן על גמרא זו, תולדות תנאים ואמוראים, ח"א, עמ' 228: "יודוע שכבוד זה היו

שמואל*, ומבית דוד* שקורין אותו רבנא נחמיה ורבנא עוקבא בני ברתייה דרב* ואמרינן אדבריה רב חסדא לרבנא עוקבא ודרש*.

נותנין אך לריש מתיבתא אינם מבוססים כלל, שהרי "ריש מתיבתא" מאן דכר שמיה? גם ראייתו מאגרת רש"ג ש"מר זוטרא הנ"ל היה באמת ריש מתיבתא בפומבדיתא... כמבואר באגרת דרש"ג ח"ג פ"ג" [זו היא חלוקה מקורית שלו בספרו "אגרש"ג" עם ביאור "פתשגן הכתב"; יעו"ש], אינה מובנת לי; הרי שם מפורש שהיה ריש גלותא ולא ריש מתיבתא!

אמימר: גם כאן שם זה הוא צירוף של אמי מר. לא ידוע לי על מקור תלמודי שהיה ריש גלותא (שהרי הגירסא הנכונה בביצה הנ"ל היא: "מרימר"), אבל בספר הקבלה של הראב"ד (הוצ' ג. כהן, עמ' 31) איתא: "אמימר בר מר ינקא בר זוטרא חברו של רב אשי", דהיינו שהיה נכד של הנשיא מר זוטרא, אבל באגרת רש"ג לא משמע כך.

אלא רבינו שמואל: היינו שאע"פ ש"מר" לא היה עיקר שמו וגם לא חלק משמו, והוא גם לא היה ממשפחת ריש גלותא, והיה רק תואר של כבוד, בכ"ז נקרא "מר" אחרי שמו.

כאן היה לרב"מ לוי'ן להתחיל הקטע החדש.

אמרו מר שמואל: ברכות י"ט. וע' רשימה מלאה אצל ש. אלבק, הע' מ"ח. **ומבית דוד:** היינו אע"פ שהם היו ממשפחת ריש גלותא לא קבלו התואר "מר" אלא "רבנא". ב"חיבור יפה מן הישועה", הנ"ל, איתא: "וראשי גלויות נקראו 'רבנא' הם המתייחסים מאבותם עד דוד המלך מלך ישראל... ומהם נקראו 'מרי'". עדיין לא ברור לנו, אבל, למה חלק נתכנו בתואר "מר" וחלק בתואר "רבנא". והנה יש להעיר עוד שאצל הנשיאים איתא שם: "שהם מזרע הלל שהיה מזרע דוד מאמו ולא מאביו", ידיעה זו המחודשת שהלל היה מזרע דוד רק דרך אמו בניגוד לרישי גלותא שהיו נכדים "בן אחר בן", כבר הזכיר רש"ג באגרת פי"ג, יעו"ש, על סמך הירושלמי.

בני ברתייה דרב: ע' חולין צ"ב. "אלו ג' שרי גאים (עשירים וקרובים למלכות) היוצאים מישראל... יהיבו רבנן עיניהו ברבנא עוקבא ורבנא נחמיה". כנראה שאביהם, שלא נודע שמו, היה מבית דוד מזרע הנשיאים. (אבל אין מכאן ראייה שהם היו רישי גלותא, וכמו שנקט בפשיטות ש. אלבק בספרו הנ"ל **משפחות סופרים**, עמ' 65).

ואמרינן אדבריה רב חסדא לרבנא עוקבא ודרש: לא מובן לי למה הביא

אגרת שנית

יא

אבל רב שכתבת כי הוא בקרואין בשמותיהן* לא "רב" שמו אלא 'אבא' שמו ומפורש בכמה מקומות מן התלמוד* דקאמר שמואל: לא ידע אבא, וסבר אבא*, וכיוצא באילו*.

ואמרי* בפ' ראשית הגז* כי סליק אסי בר הני אמר ליה ר' יוחנן מאן "ריש סדרא" בבבל? אמר ליה אבא אריכא. אמר ליה: אבא אריכא קרית ליה? נהירנא כד הוה יתיבנא שבע עשרה שורן אחוריה דרב ורב קמיה דרבי, ונפקין זקוקין דנור מפומיה דרב לפומיה דרבי, ומפומיה דרבי

כאן רש"ג, גמרא זו, אם כוונתו היא רק לציין השם "רבנא"? שהרי א"א להביא ראיה מכאן שרבנא עוקבא היה חשוב ומבית דוד, שהלא לשון זו: "אדבריה לפלוני" מוצאים אנן בש"ס גם אצל אחרים, ע' תענית י"ג: מו"ק כ"ד: וב"ק פ.; שלא היו מבית דוד.

רב שכתבת כי הוא בקרואין בשמותיהן: עי' למעלה עמ' 11 (מקצת תנאי ואמוראי בשמא גרידא... רב ושמואל), דהיינו שזה שמו.

בכמה מקומות מן התלמוד: שבת נ"ג., עירובין ע"ח., ב"ק ס"ב.

וסבר אבא: לא ידוע מקורו.

וכיוצא באלו: ברכות מ"ז., ס.; יבמות נ"ז: ועוד הרבה.

ואמרי: זהו בעצם המשך של הקטע הקודם, והוא עוד ראיה ששמו האמיתי של רב היה אבא [אריכא].

בפ' ראשית הגז: חולין קל"ז: ראה גם אגרת, פי"א, עמ' 109. כוונת רש"ג היא לומר ש"רב" לא היה שמו אלא תואר מיוחד של כבוד, שהרי שמו האמיתי היה "אבא [אריכא]". וטענתו של ר' יוחנן על איסי בר היני (כ"ה בחולין שם), לא היתה "ממה שהיה קורחו בשמו...", אלא משום דאמר "אריכא" שזהו לשון גנאי [שהרי ר' יוחנן גופיה היה קורחו אבא; תוס' חולין ל"ח. ד"ה אצטריך]. אבל רש"י (שם ד"ה לאבא; יבמות נ"ז: ומודה לי אבא, ברכות מ"ז. ד"ה אילו) הבין ש"רב" היה שמו והיה קורחו "אבא" משום כבוד משום שהיה "קשיש מיניה", כמו "לשון נשיא ורבי". ובשבת היה קורא לרב "אבא" = חבר, כמו "אברך" "אבא למלכא" (בר' מ"א:מ"ג). מעניין שרש"י לא מזכיר את הערוך דידן, שמביא שיטת רש"ג בנידון. אבל ראה דיונונו להלן בנספח.

לפומיה דרב, ולית אנא ידענא מה אינון אמרין, ואת 'אבא אריכא' קרית ליה?

אבל שמואל* ודאי כיון דהוא רישא דאמוראי*, ליקאריה* ומשום דכולהו שמעיה*, לא קריוהו "רב"* ולא איסתמיך התם* דליקרי "רבי". הילכך רב הוה מכני ליה לשמיה הכי* ושמואל מיכני אריוך ושבור* אבל כנוי של רבנות לא*.

אבל שמואל: היינו, בניגוד לחברו אבא אריכא, את שמואל כן קראו בשמו. **דהוא רישא דאמוראי:** ראה דיונונו ביחס למונח זה באגרת פ"ו עמ' 63 הע' 21.

ליקאריה: לכבודו.

דכולהו שמעיה: כל האמוראים בעצם היו תלמידיו, שהרי גם תלמידי רב למדו לפני שמואל (ראה הסברו של ש. אלבק, הע' ס"א). אבל טעה אלבק בזה שהניח כאן נקודה, ויצא לו ביאור אחר לגמרי בקטע.

לא קריוהו רב: כלומר צירוף שמו עם התואר, כפי שמצינו אצל שאר אמוראי בבל. ואולי זו גם כוונת רב"מ לוין, עמ' 127, הע' ד'.

ולא איסתמיך התם: לכאורה הכוונה לא"י שרק המוסמכין שם מקבלים התואר "רבי", ושמואל, הרי לא נסמך כלל, עי' ב"מ פ"ה: השערותו של ש. אלבק (הע' ס"ג, ושוב בספרו **משפחות סופרים** עמ' 31) "דקאי ארב שלא נסמך בא"י", הגם שעובדה נכונה היא קשה מאד להכניסה לטקסט שלנו.

הלכך רב הוה מכני ליה לשמיה הכי: שכינו אותו בתואר הכבוד "רב" כמו הכינוי "רבי". וע' רשב"ם פסחים קי"ט: שז"ל: "כך שמו [אבא] של רב אלא בכבוד קורין אותו רב בבבל הכי כמו שקורין לרבי יהודה הנשיא בא"י רבינו". עכ"ל. וכ"ה ברשב"ם ב"ב נ"ב. ד"ה אבא. וצע"ק שרשב"ם שם מסיים: "וכן מצאתי בספר ערוך המובא מרומא", ולא מזכיר יותר מזה שביאור זה הוא מפי רבינו עפ"י הערוך.

ושבור: פסחים נ"ד. וב"ק צ"ו.

אבל כינוי של רבנות לא: שלא נתכנה שמואל בשום כינוי של רבנות. והנה כדאי להעיר שבעל **ערוך השלם** הנ"ל, ח"א, עמ' ח', מגיה, באופן חמור מאד, גירסתנו נגד כל הכ"י ודפוסים וגם ללא שום צורך! ח"ל בתו"ד:

ואביי ורבא שכתבת* הרי אנו מפרשין לך דאביי "נחמני" שמו ומפרשא בכמה דוכתי מגמ' * ונקיטי רבנן* דבר אהוהי דרבה בר נחמני הוה* ותלמידיה, וכיון דהוה שמו נחמני כשם אבוהי דרבה* לא הוה קרי ליה כל שעתא* "נחמני" כשם אביו אלא הוה קרי ליה 'אביי' בלשון ארמי, כאדם שקורא אבי* וסליק ליה אביי*. וכיון שהיה מן האבות והגדולים* קרויהי רבנן הכי*.

המאמר הזה קשה להבין ובלי ספק ידים רפות קלקלוהו בדפוס ולפי דעתי כך צ"ל: 'שמואל ודאי כיון דהוא רישא דאמוראי ליקאריה בשמו וכולהו שמעיה לא קרויהי אלא רב ולא איסתמיך שמואל התם דליקרי ר' הלכך רב הוה מכני ליה לשמיה הכי ושמואל מכני אריוך', דהיינו ששמואל היה קורא לרב: אבא, יען שהיה ג"כ ראש אמוראים וריש מתיבתא (בנהרדעא) כמו רב (בסורא) אבל תלמידיו של רב לא החציפו פניהם לקרותו בשמו אלא בכינוי הכבוד "רב". עכ"ל.

ואביי ורבא שכתבת: שהם ג"כ מה"קרואין בשמותיהן".

בכמה דוכתי מגמ': פסחים קי"ב: (רש"י שם), גיטין ל"ד: (רש"י); נדרים נ"ד: (ר"ן).

ונקיטי רבנן: לא ברור למי כוונתו. ויש לציין שר"ג גאון (ספר מעשיות שלו; מובא אצל רב"מ ליון, הנ"ל, עמ' 128) מביא הסבר זה בשם רבינו.

בר נחמני הוה: בכל הכ"י, חוץ מאחד, כתוב: "דר' אבא" שהיה שמו האמיתי, וכפי שמסביר רבינו בקטע הבא. אבל אנחנו העדפנו את הגירסא "רבה בר נחמני".

אבוה דרבה: יש גם כ"י שגורסים "אבא".

לא הוה קרי ליה כל שעתא: שהוא אסור, ע' רמב"ם פ"ו מהל' ממרים ה"ג. שקורא אבי: כלומר כשאדם אומר לאביו, אבי שלי, אומר "אביי" והיו קורין אותו בני אדם ג"כ בשם הזה.

וסליק ליה אביי: הכינוי "אביי" של רבה התקבל אצל כולם.

מן האבות והגדולים: כוונת רבינו היא כמו שמסביר למעלה: "והדורות הראשונים שהיו גדולים מאד" לא היו צריכים לתוארים. רבינו משה את אביי לאחד מהתנאים של בית שני!

קרויהו רבנן הכי: בשמו, בלי להוסיף התואר "רב" כשאר אמוראי.

ורבה ורבא, אבה ואבא שמותיהן* כאשר הוא ברור דאמר רב נחמן דציית ליה לאבא*. וזה רי"ש שבראש המלה סימן הוא לרב* ולישנא קלילא*. וכן ראמי* בר חמא, 'אמי' שמו, ומפורש בכמה מקומות "היינו דשמעינן ליה לאמי"; 'ראבין', אבין שמו, אבין תכאלא*, אבין דסמאכא*, אבון אחי*. הרבה כן בתלמוד: רב בון* אבון שמו, רבינא: אבינא שמו: אשי ואבינא סוף הוראה*; מאה פפי ולא חד אבינא*. וכן כל כיוצא באילו כגון רחבה אמר*: רב אהבה הוא, וכגון רפרם*. ויש

אבה ואבא שמותיהן: האמיתיים.

דציית ליה לאבא: פסחים מ.

סימן הוא לרב: להתואר "רב" הנ"ל.

ולישנא קלילא: בכדי שיהיה נוח יותר לבטא השם. וע' תוס' יבמות ק"ה. ד"ה אבא.

בכמה מקומות: יבמות פ., כתובות מ"ח, בכורות י"ב:

דשמעינן ליה לאמי: יבמות פ.

אבין תכאלא: ע' פסחים ע:

אבין דסמאכא: יבמות ס"ד:

ראמי: אצלנו בכל השי"ס: רמי.

אבון אחי: ב"מ ק"ז. אבל צריכים לגרוס לפי רבינו: "אבין" ב"י ולא ב"ו". כמו שבאגרתנו נפלה ט"ס וצ"ל "אבין", דאל"כ מנ"ל שהכוונה בב"מ הנ"ל היא לר' ראבין, אולי הכוונה לרב בון. ופלא שלא עמדו ע"ז מפרשי אגרת זו.

רב בון: כבר העיר לנכון ש. אלבק (הע' פ"ב) ששם זה, שלא כמו האחרים, מופיע רק בתלמוד ירושלמי! והוא טוען שלפי"ז המובא בירושלמי בשקלים ספ"ד: "רב אבון ורבי בון בעון קומי" וכו', שלפי רש"ג אין לזה מובן. והאמת היא שבשקלים שם (פ"ג ה"ד), לפי כ"י ליידין, איתא ר' בון" במקום ר' אבון! וכ"ה גם בירושלמי סוכה פ"א ה"א (ושוב בה"ז שם לפי כ"י ליידין) ועירובין פ"א ה"ט. וא"כ הקושי נעוץ בגירסת הירושלמי ולא בהשערת רש"ג.

אשי ואבינא סוף הוראה: ע' ב"מ פ"ו.

ולא חד אבינא: פסחים פ"ט:

רחבה אמר: ברכות י"ח, שבת ס"ג, פסחים נ"ב, יומא ע"ב, מנחות ל"ג, שם ל"ט, שם מ"א, חולין ס"ב.

וכגון רפרם: הוא באמת רב אפרים.

בתלמוד "רבי" דמפרש בפסחים: *אמר רחבא אמר ר' יהודה הר הבית

דמפרש בפסחים: י"ג: (בכ"ו) ונ"ב: (אבל שם איתא רב יהודה, אבל ע' רש"י ור"ח, מובא להלן). הדברים סתומים ועמוקים מאד וצריכים ביאור. ונקדים עם הגמ' בפסחים נ"ב: הגמ' שם אומרת על רחבא: "דייק וגמר שמעתתא מפומיה דרביה... דאמר רחבא אמר רב[י] יהודה 'הר הבית' וכו'". ומסביר רש"י שם: "שהיה מוקדק בשמועתו לדעת ממי קבלה. רבי יהודה. ספק שמעה מרב יהודה או מרבי יהודה נשיאה דהוה נמי בההוא דרא" עכ"ל. סתם רש"י ולא פירש לנו איך שרחבא דייק בשמועתו. הרי רואים רק שדייק ספיקי דרבוותא (כן הקשה רש"י עצמו על ביאור זה בברכות ל"ג: ד"ה כרחבא: "הוה לן למימר דאפי' ספיקי דגברי גריס"). ואדרבה, וכמו שכבר טען המהר"ם בביצה י"א., "דלמא אימא לך שודאי מרבי יהודה נשיאה שמע ולכך אמר רבי יהודה" וכו'. את דברי רש"י, וממילא גם את כוונת רש"י אצלנו אפשר להסביר עפ"י דברי הר"ח בפסחים שם. וז"ל בא"ד: "כרחבא דהוה דייק בין רבי לרב' דלא תתחלף לו שמועה, ויאמר אותה בשם זולתי האומרה, וכיון שנסתפק לו בעל השמועה מי הוא, אם רבי יהודה אמרה אם רב יהודה, היה גורסה בשם שניהם, דאמר רחבא אמר ראבי יהודה' וכו'. עכ"ל. הר"ח מביא הגירסא "ראבי" באל"ף וכנראה שכך היתה באמת גירסתו בגמ' וכמו שהבין בפשיטות בעל **ערוך השלם**, ח"א, עמ' 10, וז"ל: "שבמקום רב' ורב' נמצא קיצור במלה אחת 'ראבי' ר"ל האל"ף אחרי ר', סימן שהבי"ת רפה, וכיון על הברת רב' והמלה עצמה 'ראבי' כיון ג"כ על רבי [בי"ת דגושה], ובזה יצא רחבא מידי ספקו אם רב יהודה או רבי יהודה בעל שמועתו. ואמת תורה דרכה כי עיקר הנוסחא 'ראבי' וגם בכ"י וויען (של הערוך, שם מובאת אגרתנו; נ.ד.ר.) הגירסא היא: 'ויש בתלמוד ראבי'. [בדפוס ראשון של הערוך כתוב 'רבים' ואין לזה מובן]. ומאחר שרבינו כתב שלפעמים 'רי"ש' הוא סימן לרב נדבק בשם הפרטי כגון 'רחבא' תחת רב אחבא וכגון פרסם תחת רב אפרים הפליא לחוות בקיאותו, ומאד נשגבו ידיעתו וכח זכרונו של הרב בעל הערוך שהביא דוגמת הקיצור הנ"ל מיניה וביה דהיינו מרחבא מידי דברו בו (יש לו טעות, לכאורה, שהרי 'כח הזכרון' במקרה זה שייך לרש"י ולא לבעל הערוך; נ.ד.ר.). עכ"ל בעל "ערוך השלם". ויש להוסיף סמוכין להסברו מזה שבכ"י רש"י בביצה שם נדפס מלת "רבי", "רבי" בקמ"ץ תחת הרי"ש ובקו על הב' לומר שהיא רפוייה.

לפי כל זה נופלת במקצת טענת המהר"ם הנ"ל על רש"י וגם זו של המהרש"ל

סמיו כפול היו ושכח דאיסתפיק ליה רב יהודה: רב יהודה אמרה או רבי יהודה אמרה ואמר הכי ואית לן נמי דזוד מינייהו*.

בפסחים, יעו"ש. גם בעל דקדוקי סופרים בביצה שם, אות ב' הולך בדרכו של בעל ערוך השלם הנ"ל, רק שלפי דבריו יוצא שהגירסה הנכונה בגמ' היא רְבִי והוא טוען שבד' שונצינו נדפס כך ושכך היא דעת המאירי בביצה שם: נקטינן דלאו מרבי יהודה ולא מרב יהודה קאמר, ומש"ה קריה רבי בקמצות הרי"ש". ומוסיף בעל ד"ס שלפי"ז מדוייק לשון התוס' בביצה שם ד"ה אמר, שז"ל: "י"מ דלהכי קאמר האי לישנא" וכו', ולא אמרו תוס' "דלהכי קרי ליה רבי" אלא דכוונתם על רְבִי שהוא לשון שאינו רגיל, עכת"ד, יעו"ש.

דזוד מינייהו: כוונת מילה ערבית זו, היא כמו: זולתו או זולתה, חוץ, ע' באגרת רש"ג פ"ו עמ' 62 ופ"ט עמ' 94. ובפשטות כוונתו, שיש עוד הרבה דוגמאות של שמות שהן בעצם צירוף של שם ותואר. ולא נראה לי הסברו של ש. אלבק סוף הע' צ וז"ל: "שיש להם עוד פירוש אחר בהא דרחבא אמר רבי יהודה 'זולתי' הפירוש כתבו בהם", כיון שמה עניינו של רש"ג להזכיר, ואפילו ברמז, פירושים שאינם נוגעים לענינו.

נספח: תוספת ביאור לסוף האגרת

והנה, אחרי שכמעט ננעלו שערי דפוס, חקרתי יותר בכל הנושא של "אמר רחבא אמר רבי יהודה" שבסוף האגרת. וביררתי שהביאור שהצענו בפנים ע"פ רש"י בברכות בשם "יש פותרין", ובביצה בשם "יש מפרשים", ובפסחים "בשם עצמו", לפענ"ד, מבית מדרשו של רבינו חננאל יצא, אבל כמעט ברור שרש"י לא ראה פירושי ר"ח לש"ס בכתב. וזה שמובא אצלנו בערוך ערך "אביי", אין זה מרבינו רש"ג, אלא מבעל הערוך עצמו! אבל המקור לביאור מחודש זה בגמ' הנ"ל, הוא של רבינו חננאל, וכמו שמופיע בערוך, ערב רב, וז"ל שם:

אמר רחבא א"ר יהודה הר הבית סטיו כפול היה. פירוש הוה מספקא ליה אי משום רב יהודה אי משום רבי יהודה, והיה מדקדק שלא יחליף השמועות והיה שונה רבי, ואמר רבינו יחי לעד אינו כן אילו היה אומר רבי לא היה אומר לא רב ולא רבי ואינה מלה כלל ואינו אומר טעם ולא כבוד לו, וכך אמר יחי לעד כי רחבא לא ראה רבי יהודה מעולם ולא ראה אלא רב יהודה, וסופר טעה וכתב רבי יהודה וראו הגאונים בזמן הזה שאין באותו הדור רבי, ואמרו כך. אלו דברי רבי חננאל זצ"ל. ולפירוש הראשון מצאנו סיוע (ברכות נ"ב): א"ר ספרא נקיט דרב הונא בר איקא בידך דדייק וגמר שמעתא מפומיה דרביה כרחבא דפומבדיתא.

אבל, גם זה צריך ביאור. וחי"ה קוהוט, בעל ערוך השלם, הצליח במשימה זו, כמו שניסינו לבאר בפנים. וז"ל בערך אביי:

וגם בעל סדר הדורות העתיק באות ריש (דף ר"ז ע"ד דפוס קארלסרוא) דברי הערוך מלה במלה ומסיים "לא הבנתי דבריו ואולי יש איזה ט"ס והעתקתיו ומי שלבו שלם יתקנו וישא ברכה". ואני לע"ד ראיתי אור בהיר בפירוש רבינו חננאל לפסחים נ"ב: (דף פ"ח - דפוס פאריש) וז"ל - הוא האמת שמדקדק דברי רבותיו ועומד בהן על בוריין כרחבא דהוה דייק בין ר' לרב שלא תתחלף לו שמועה ויאמר אותה בשם זולתי האומרה וכיון שנסתפק לו בעל השמועה מיהו [צ"ל: מי הוא] אם ר' יהודה אמרה אם רב יהודה, היה גורסה בשם שניהן דאמר רחבא אמר רבי יהודה הר הבית סטיו כפול וכו'.

וכו'. ולפי זה נראה שמקור דברי רבינו בע"ה בפי' הראשון מפירושו של ר"ח נובע, ולפי דבריו נוכל עתה לתקן טעות הדפוס של ע' רב. וז"ל בפ"ק בפסחים וכו' אמר רחבא אמר **ראבי** יהודה הר הבית וכו', והיה מדקדק שלא יחליף השמועות והיה שונה **ראבי** ואמר רבינו יחי לעד (נראה שכיון על רב האי גאון) אינו כן, אילו היה אומר **ראבי** לא היה אומר לא רב ולא רבי ואינה מלה כלל, ואינו אומר טעם ולא כבוד לו (רל דמאחר שמלת **ראבי** אין לה הבנה לא הסביר רחבא דיוק לשונו וגם אין מכבד רבו בכינוי בלי דעת). וכך אמר יחי לעד, כי רחבא לא ראה רבי יהודה מעולם (וזה ג"כ דעת רש"י ברכות ל"ג: וביצה י"א:) וכו' וראו הגאונים בזמן הזה (ר"ל בזמן ר"ח) שאין באותו הדור רבי (ר"ל שאין באותו הדור שחי בה רחבא), ואמרו כך [צ"ל רב] (ר"ל שהתקינו בדברי רחבא תחת רבי: רב). אלו דברי ר"ח זצ"ל. ובפירושו של ר"ח לפסחים הנ"ל לא האריך כל כך.

מה שעדיין נשאר לנו לברר, אם רש"י ראה את פירושו של הר"ח בספר הערוך או הכיר אותו מפי השמועה? [ומעניין שלרש"י, צד אחד של הספק היה "רבי יהודה נשיאה" שאינו מזוהר כלל לא בערוך ולא בר"ח!]. ולכאורה, רש"י לא הכיר את ספר הערוך שנשלם ארבע שנים לפני פטירתו, בשנת ד"א תתס"א. אכן, מצד שני כבר הוכיח הרב ש.י.ר. (יריעות שלמה, ווארשא, תרס"ד; "תולדות רבי נתן", עמ' 67-68, 121), בשלש ראיות, כמעט ברורות, שרש"י כוון ממש לדברי בעל הערוך בערכם:

- (1) שבת מ"ה: ד"ה אפרסק.
- (2) חולין נ: ד"ה איסתומכא: "איסתומכא דכרסא. אני שמעתי איסתומכא בלע"ז ואיני יודע מהו" (רש"י שהיה מצרפת לא הכיר לע"ז זה של הערוך שהוא לשון רומי).
- (3) חולין קל"ג: ד"ה נוזף: "שמעתי משום דהטיח דברים כלפי מעלה במסכת תענית (כ"ד:) דבעי מיטרא".

לפי"ז יש מקום גדול לשער שרש"י ראה את ספר הערוך, אבל מבחינה כרונולוגית אין זה מסתבר כלל. ועצ"ע.

ונעמאל ידוע
 יהודה השא...
 כי ידוע שמו...
 ביהדות ידוע...
 בהודאה...
 כמובן...
 דרכים...
 דב אשי...
 יתא בע...
 גלות...
 מנה עוקב...
 שטאח...
 בר וער...
 אונד...
 נפ...
 אדבר...
 סתם...
 אבא...
 דרא...

JTSL, ENA 1490:3

תודתי נתונה בזה לספריית בית המדרש לרבנים
 בארצה"ב בעבור הרשות להדפיס כ"י זה

רב דלמדיא אבא פתח זמני רבנא
 בתלמוד דאבי אמר דאבי יהודה הר הצדק
 סטיו ככול היה ושטח דאסתניק ליה אבי
 יהודה אמרה מי פ יהודה אמרה ואמ הכי אמר
 דאבי יהודה משום סניקא ואתלן נמי לזוי
 רודד ניעהו
 כי שומע א אביונים יוי א
 דב כרש ענה אמר ל בעמק בד לוי לא ראשו של
 כפוק זה סוכו ולא סוכי ראשו כול
 לא כפיק לעתבניה
 בב המקבל בגג דאחד שבר
 האדם כול אביון דרוק כי העני וביקדא
 רצנה אשרי מטכילא דנ בב
 שבעה שעות נקדמו אביון מסק ענ דלדך

כ"י קולומביה Ms. X 893 H 111

שמועז הצדיק . אנטונוס : יוסי בן יונה . יוסי בן יוחנן רב ושמול אביי
 ורמא וימקנתון כשם רבן כגון רב רבן יוחנן בן זכאי . והאי כנו ששמינת כו
 ו סחמטי ארץ ישראל הסמוכה שם כספדיה טלהן . ראמי לנגן כמיבת
 זקנים כסמוכה ליה וקד ליה ל ויהבון ליה רשותא למדך דיני קנסות . ורב
 סחמטי ככל הסמוכה כי שכיבת טלהן וחדרות הראשונים שהיו גדולים מאד
 ולא היו צריכים לרד רב לא כרבן ולא כרבי ולא כרב לא לחכמי ככל ולא לחכמי
 ארץ ישראל שהיו הלל עליהם ככל ולא נאמר רבנות בשמו וכנביאים היו חסיד
 וכך היו חושבין אותן שאם חבי הנביא לא עלה נבוא מכל ואין מרב רבין אותן
 עם הזרת שמוותיהן ולא שמיננו כי התחילה זה אלא כנביאים מרב הזקן ורבן
 שמועז בנו טמיר כחורכן בית שינו ורבן יוחנן בן זכאי כולן נשיאים ואם ל
 התחיל כסמוכה מאותה שעה . וד צדוק אליעזר ופטיה חסר מתלמידי רבן
 יוחנן בן זכאי ולחלן . וסדרו בני המל גדול מרב ו הגדול מר רבן גדול ורבן שמו
 ולא מרבן ארם שנתו רבן חוץ מן הנשיאים ואנשי שופרש כספה מסכת שוין
 תוספת מלשון היה מי שיש לו תלמידים ולתלמידיו תלמידים קורין אותו איתו נשפח
 תלמידיו קורין אותו רבן כשתמו לו ולא קורין אותו בשמו ואנשי לא מינאו טנה
 רבן אלא נשיאים רבן נבליה רבן שמועז בן נבלי רבינו הקדוש
 שנתו שמו ל יהוד הנשיא ולא נאמר רבן בלשון הזה אלא רבנו ואנשי בן בנד
 שמו וכן או ויש מראי מי סקורין רב במקומות ודינן כגון רב חמא אפי בשבת
 רב חמא או בהוראה תלה וסנה כרבית . רב חמא אפי שאלתי את סמוס כתיב
 אכל מר אחד ששני רבנים או מי שזה עקר שמו כגון רב אמיר מר רב אשי
 או מי שזה חלק שמו כגון מר קשישא ומר יבנא כגון רב חסדא או רב אחר
 ודרך טבה ראשי נבית שכמתו חסדיים המשתרין לנשיאות טבת דוד כגון מר
 עוקבא ומר יחנא מר יהוד מר זכורא ויש מהן ששארין אתמר אחר שמוותן
 כגון חמא מר יהוד בר מר אלא רבינו שמיאל תלמידיו קורין לו מר שמואל
 ומכית דוד שקורין לו רבנא נחמיה ורבא עוקבא כתיב רב ואמר ארבעה
 רב חסדא לרבנא עוקבא ורבי אמל רב טכתת שהיא בקרייתן כשמותיהן לא
 רב שמו אלא אמא שמו ופי ככמה מקומות מן התלמוד דקא שמואל לא ידע אמא
 וסנה אמא וכוננא טאלו ואמר נבוי מ שלחן אפי כרזכר אמ ליה ל יוחנן טאן דיש
 כודיא ככל . אמ ליה אמא אריסא קרית ליה נחמיה כר היה יתבנא אחודי ו
 שורן אחודי רב ורב קסיה וד ינפקן וקורין רבוי כפנייה רב למניה דו ומעט
 דו למניה רב ולית אמא ידע טאן אינון אמרין ואת אמא אדיבא קרית לי
 אכל שמואל דאי כיון דהוא רישא דאמורא ליקריה וישעום וכלת שמיניה לרב

לא קודמו רב ולא חתם דליקרו דהילכך רב הוה מסבג ליה לשמיה חכו ושמואל סבג
ליה ארידך אכל כבני של רבות לא . ואבוי ורבא שכתבת דריי אנו ספר לך ראבי
נחמנו שמו ומפדיש כמסא חוסמה סגמ עקובי רבנן רבי אחוהו דר אמא הוודך
ותלמידיה וכיון דשמיה נחמנו בשם אבוהי רבא לא הוה קרו ליה ככל שיעברך
נחמנו בשם אבוי לא הוה קרו ליה אבי מלסן אדמוית כארס שקרא לו אבו וסליק
ליה אבוי וכיון סן האבית נגדלות קראוהו רבנן חכו ורבא ורבא . אמא רבא
שכותב כאשר היא כבוד ראם רב נחמך דעיית ליה לאבא וזה דיש שבראש מלת
סיסן הוא לרב ולישנא קלילא הוא . וכן רבי רי חמא אמי ומפודש בספרך
סקומות סן התלמוד דהיינו סמוע ליה לאמי . רבין אבין סמי אבין תלמוד
אבין רס סאבא . אבין אחי אבין והרבה ככל תלמוד . רבנא אביה
שמו אמי ואבינא סק חוראה מאה סני ולא חדא אבינא וכן כל כיוצא בלי כעין .
רבא אמי רב אבהו וכעין תרס . ויש כהל רבי רמף דפסחים אם רחבא אביר
ותוד הרי הכית סטיו כעל תיה וסוס האסתקן ליה רב יהודה אמי אן ויהוד אמי
טא חכו ואית ליה פני דוד נמי . **אבין** . כבראסית רבא פר נא
כו פומיע אל אבינא יודן . אמר
הה לא ראשו ספי ולא ספי ראשו וכו' על המקל כן אחד שכר אדם אחד שמי
בחה . אבין לא נכף למיתבעה . פו אבין רחוק ויור סן תענע כיוקדך
כפי אשרי מטובל פר כחי סיני . ז שבות נקראו לו נענ אבין מסכן דל
דך רש סך . ענ כששענו אבין שהוא רואה רב ואינו שוקה ותאב לרל
ססכן כזוי לענ כל הוד . כמה העמה וחכמת המסכן כזויה . דל שהוא
מדלדל מכבסיו . רש שהוא מדוכך . רש שהוא מידוש . סך
סמך לפני כל עשוי באיחופא התחתני . **אבונת** . כפרן
הנבש כמיעסדות כיער סכרין כן חוץ סן הין
נמר כפרן ככל מערבין המזות ואבונת וקריסן . פי המזות חן לולב כעפר
אבונת פרי כענ נעמו . קפרים היינו סוסר הפרי והיינו סן של אבונת שפד
בוטותא כמו הנץ לריון . **אבון** . בירושל כנך במא אשה וסגנו
חרכהם לאיתום . רענ . לאסין . **אכל** . כפ
ככל מערבין אמ ליה אכל . פו אמת . אמל טרדא אשתך
קושטא . **אכל** . כבראסית רבא פר לך האכלתי כסית . סלי
את . אמ . יחד הובלתי לך . אין עשין כסו לענית לא
מספא ולא . מזהב אמל סן חודש סמוע וכו' . מאסלא ועד
סריא כנך דהאשה שנתארמלה ככתיבת . וכעס דיער אמר יחד כפרש כנ

לע"נ

איש יקר וחשוב נועם המדות
אוד מוצל מאש נאמן לדי ולתורתו
אוהב שלום ורודף שלום
ר' יחיאל מיכל ב"ר צבי גרין ע"ה
מגראסווערדיין
הלך לעולמו ב' ניסן תשל"ג

☆ ☆ ☆

האשה היקרה והחשובה בעלת מדות תרומיות
אשת חיל זכתה לראות דורות נאמנים לדי ולתורתו
מלכה בת ר' יהושע ע"ה
(לבית ווימאן מקרעסטור יצ"ו)
הלכה לעולמה ב' חוה"מ סוכות תש"ן

תנצב"ה

ספר זה מוקדש לז"נ האי גברא רבא
ר' שלמה מיכאל בן ר' אהרן אייגר ז"ל

ששמחתו תמיד היתה שרויה על פניו
למד וקבע עתים לתורה
מוקיר תורה ולומדיה בכל כחו
השאיר דורות ישרים מופלגים בתורה ומע"ט

מגיא ההריגה זכה להציל קרוביו
ידו פתוחה לכל דבר שבקדושה
כלכל משפחות ונפשות רבות
את ספרי רבותיו עזר להדפיס
להב חסידות רדזין יקדה בקרבו

נלב"ע עש"ק כ"ה תמוז תשמ"ט לפ"ק

ולז"נ

אשתו היקרה, החשובה ועדינת הנפש
שמסרה נפשה לבעלה ולמשפחתה
מרת נעבע ע"ה בת ר' יצחק הכהן ז"ל
נפטרה כ"ה ניסן תשמ"ב לפ"ק

תנצב"ה

ספר זה מוקדש

לז"נ

האי גברא רבה

ר' זרח בן יוסף ראובן משה הלוי איידליץ ז"ל

מפרים

נין ונכד להגאון הצדיק מוהר"ר זרח איידליץ זצ"ל מפראג

מח"ס "אור לישרים" ועוד

כל חייו היה עניו, צנוע וגומל חסד לכל

נפטר בשיבה טוב י"א תשרי תשנ"א

ת.נ.צ.ב.ה.